

Лілія ЯРЕМКО

ЖАНРОВА КЛАСИФІКАЦІЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ МАТЕРІАЛІВ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ (М. ЦЕРТЕЛЄВ, М. МАКСИМОВИЧ, І. СРЕЗНЕВСЬКИЙ)

Розглядається класифікація і систематизація народнопісенного матеріалу у збірниках М. Цертелева, М. Максимовича (1827, 1834), І. Срезневського. Подаються роздуми ученого стосовно дефініції дум, веснянок, троїцьких, купальських пісень, колядок і щедрівок. Простежена структура фольклорних записів у «Запорожській старині» І. Срезневського. Проаналізовані цікаві міркування стосовно класифікації матеріалів у статті І. Срезневського «Погляд на пам'ятки української народної словесності» (1834). Подана «програма» записів текстів пісенності, що її висловив М. Максимович у «Передмові» до збірника 1834 р.

Ключові слова: дума, класифікація, колядка, систематизація, щедрівка.

© Л. ЯРЕМКО, 2016

Микола Цертелев був одним із перших видавців текстів дум. Однак питання систематизації матеріалів його не могло хвилювати, бо йшлося радше про фіксацію текстів усної народної словесності, а не про наукове осмислення проблем жанрової диференціації. Однак у 1818 р. Микола Цертелев у журналі «Син отечества» опублікував статтю «О старинных малорусских песнях». З приміток до статті можемо довідатися про таку структуру систематизації, що її запропонував учений. Тут подано перелік 11 текстів: 1) «О побеге трех братьев из Азова», 2) «О буре, претерпенной козаками на море, или об Алексее Поповиче», 3) «О смерти Коновченка, или о походе Козаков против татар», 4) «О хитрости, употребленной Богданом Хмельницким к открытию сношений Барабаша с поляками», 5) «О походе Хмельницкого в Молдавию», 6) «О смерти Богдана Хмельницкого», 7) «Чайка, песня, сочиненная Богданом Хмельницким», 8) «О Сагайдашном», 9) «О смерти Федора Безродного», 10) «Отъезд козака из родины», 11) «Тоска сестры в разлуке с братом». Як бачимо, тематична палітра текстів, в основному, пов'язана з історичними персонажами. Чотири записи пісень з постаттю Богдана Хмельницького. У 1819 р. М. Цертелев видає збірник «Опыт собрания старинных малороссийских песней». Структура цього видання дещо інша в порівнянні з попередньою статтею. Так до збірника не потрапили два тексти: «Чайка, песня, сочиненная Богданом Хмельницким» і «О Сагайдашном», натомість тут з'являється текст «О измене гетьмана Мазепы». Стосовно цих двох текстів Б. Кирдан робить припущення, що вони були опубліковані у збірнику М. Максимовича (1827), про що свідчить сам М. Максимович у передмові до свого видання [4, с. 34]. Отож, Микола Цертелев записав і опублікував дев'ять дум з історично-героїчним підкладом, 21 — суспільно-побутову і одну історичну пісню. Думи, здебільшого, належали до відомих циклів:

1) про боротьбу з турецько-татарськими набігами (XV — початок XVII ст.);

2) національно-визвольна війна українського народу 1648—1654 рр.;

3) події, що відбувалися після національно-визвольної війни 1648—1654 рр.

До розряду суспільно-побутових можемо зачислити «Отъезд козака из родины», а до сімейно-побутових «Тоска сестры в разлуке з братом». До

історичних пісень зараховуємо запис «О измене гетьмана Мазепи».

Важливого значення у збірнику набувають коментарі, де учений намагався зробити «своєрідний екскурс у місцезнаходження міст, що зображені у текстах дум, подає короткі характеристики історичних діячів і подій, що описані у творі, що полегшувало процес сприйняття і глибшого осмислення текстів дум. Про деякі «неточності» таких коментарів у подачі історичного фактажу писав Б. Кирдан [4, с. 37].

Микола Цертелев у передмові до своєї збірки використовував терміни «історична пісня», «поема», «козацька пісня», не вживаючи терміна «дума». Але він і не ставив собі за мету його уживання. Це прийде пізніше, з появою статті польського ученого К. Бродзинського («О народных песнях славян» // Вестник Европы. — 1826, июль — август. — С. 42—55), де учений вперше, використовуючи компаративістичний метод українського героїчного епосу з сербським, виокремив дві основні групи дум: чоловічі («історичні думи» та жіночі («ліричні та соціально-побутові») та поглибився з виходом у світ збірок М. Максимовича 1827 і 1834 років, де учений запропонував перше науково-термінологічне визначення «дума» та поглибив критерії пізнання дум у передмові до збірника 1834 р. [Див. : 10, с. 161—168]. Микола Цертелев одним із перших збирачів в історії української фольклористики звернув увагу на історизм дум, тісне переплетення народної пісенності з історією народу. Думки автора, стосовно «вмирання» епосу українського народу було «спростовано» і доведено публікаціями багатющого матеріалу у збірках М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова та ін. Окрім того, М. Цертелев звернув увагу на естетичну вартісність творів української усної словесності.

Михайло Максимович видав три збірки української народної пісенності: «Малоросійські пісні» (М., 1827), «Українські народні пісні», ч. I (М., 1834), «Збірник українських пісень», ч. I (Київ, 1849). Стосовно класифікації і систематизації народнопісенного матеріалу у першій збірці М. Максимовича, можемо сказати, що в «Передмові» учений висловив роздуми стосовно деяких жанрових одиниць, подав свою класифікацію пісень, а у «Примітках» до видання дав деякі дефініції жанрів календарно-обрядової

поезії. У «Передмові» до збірника М. Максимович висловлював цікаві міркування про вираження народності у такому жанрі фольклору як пісня, а втілення народної фантазії акумулює у собі казка. Тому для вираження менталітету народу, його естетичних смаків, уподобань важливими джерелами виступають знання народної міфології, звичаї народу, збірки його пісенності і, безперечно, народна мудрість, що втілена, здебільшого, у прислів'ях.

Серед пісень суспільно-побутової тематики учений виокремив і дав коротку характеристику тематичному розмаїттю козацьких, гайдамацьких пісень. Стосовно героїчного епосу українців, перевагу М. Максимович надавав такому жанру як думи. Бо як зазначав свого часу дослідник світових вимірів «української пісенності» Григорій Нудьга «Кожен поетичний епос — це значною мірою творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називають самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії» [9, с. 3—4]. Можемо ствердити, що думи — це національне обличчя і душа нації. Цікаві міркування висловив учений стосовно «міжнародної дифузії» жанру думи у баладу. Автор має на увазі оповіді про приватне життя козаків, котре не насичене історичними подіями, переходять у розповіді, яким притаманний «вигаданий елемент», тобто у балади. Прикладом слугують такі тексти як «Твардовський» (цією баладою відкривається збірник М. Максимовича), «Пісня про побудову Києва».

М. Максимович запропонував класифікацію народнопісенного матеріалу (як і К. Бродзинський) на два розділи: чоловічі (епічні) й жіночі (ліричні). На думку М. Максимовича «пісні жіночі» сповнені вираження смутку за родиною, «пісні чоловіків» учений відносить до пізнішого часу виникнення і зазначав, що у них «помітна ніжність», «почуттів любові». До «пісень жіночих» учений відносить «пісні любовні», пісні про «Лимерівну» і «Бондарівну» (у його дефініції — вони «розповідні»), «святкові» і «обрядові» (веснянка, троїцькі, весільні, на обжинки). З погляду сучасної класифікаційної системи жанрового розподілу не доречно мабуть було б перераховувати в одному ряду з календарно-обрядовими, але учений мав на увазі радше їхню приналежність до «жіночих пісень», а не до розподілу за календарем. До «особливих» пісень М. Максимович зараховував також

«пісні заклинальні», аналогічні до скандинавських. Учений констатував, що такі пісні йому показував З.Д. Ходаковський. Крім того, М. Максимович пише про велику кількість пісень «веселих», «карикатурних», що частіше мають форму «танцювальних». Учений акцентував також на тому, що на «обрядовій пісенності» залишилося багато нашарувань міфопоетичної свідомості і реліктів міфології.

Класифікація і систематизація матеріалів у самому збірнику М. Максимовича виглядала таким чином: у першій книзі були розміщені матеріали на історичні теми, у другій і третій — сімейно-побутові, у четвертій — обрядові. Як видно із класифікаційної схеми, пріоритетним напрямком дослідження учений бачить твори з історичним підкладом. Зрештою, як і Микола Цертелєв, що був першим видавцем текстів українського героїчного епосу — дум. Отож напрямку, що її задав князь Цертелєв у справі вивчення думового епосу гідно підхопив і продовжив М. Максимович.

Відрядно, що М. Максимович у «Примітках» до свого збірника 1827 р. подав цікаві розміркування стосовно дефініцій таких жанрів як: веснянка, троїцька пісня, колядка, щедрівка та описав купальський, обжинковий обряди, вказав на багатство весільних пісень. М. Максимовичу належить першість в історії української фольклористики стосовно характеристики цих жанрових одиниць. Час виконання веснянок учений окреслював аж до Трійці, починаючи з березня, «коли пташка Овсянка заспіває свою веснянку» [7, с. 218].

Троїцькі пісні у візії ученого мали таке визначення: «Троїцькі пісні співають зазвичай у продовження зеленої неділі, починаючи з дня Духа, бо у Малоросії цим днем називається неділя, а Трійця, тобто Трійчин день буває у понеділок: у цей день «кумуються» [7, с. 219]. М. Максимович зауважив цікаві номінації пісень біля Стародуба (очевидно йдеться про якусь місцевість): «зелена неділя» називається «греною», а пісні «гренами» чи «гренами». Можливо, їхня етимологія пов'язана із словом «grin», що означає зелений колір. Учений наводить народні повір'я про русалок, русальний тиждень, а пісні які виконували протягом цього тижня, називав «русальними».

Купальські пісні, на думку ученого, виконували у день Івана Купала. З цим святом учений пов'язував

існування багатьох міфічних дій, що сягають своїм корінням у язичницький прасвіт. М. Максимович окреслив і обжинковий обряд, котрий був приурочений завершенню жнив і цей процес завжди супроводжувався піснями. Учений висловив жаль з приводу того, що немає у його запасі пісень осіннього циклу, чи «конопляних», котрі виконуються зазвичай при виконанні роботи, що пов'язана зі збором цієї рослини. «Конопляні пісні» ми безперечно віднесли б до розряду «робочих пісень», адже за спостереженням М. Грушевського у таких піснях помітний очевидний «синтез» між «музикальним ритмом» у роботі і «силою слова»: «Людина відчувала містичну, магічну силу музикального ритму над роботою, над матерією, над доохресним світом, — але з сим переконанням в'язалося таке ж глибоке, хоч і не дуже ясне переконання в магічній же силі слова, яке, маюючи словесний образ, прискорює утворення реального явища, отже помагає роботі і наближає її результат» [2, с. 157].

М. Максимович серед пісень зимового календарного циклу виокремив колядки і щедрівки. На його переконання, «колядки є пісні, котрі співають ввечері 25 грудня, зазвичай під вікнами, називаючи імена господаря і його дітей» [7, с. 221]. Жанр щедрівки у баченні ученого це — «пісні, котрі співають звичайно ввечері напередодні Нового року [7, с. 221]. Таким чином, різницю між цими жанровими одиницями учений вбачав у часі їхнього виконання. А стосовно жанру колядки, то вже учений звернув увагу на класифікацію їх за адресатом: господарю, його дітям тощо. І якщо така класифікація з погляду сучасної науки виглядає трохи «спрощеною», у часи М. Максимовича вона була безперечно цінною у ключі до розуміння жанрової своєрідності творів української усної словесності.

Новим етапом у проблемах класифікації і систематизації матеріалів знову ж таки переважно історичного характеру стали матеріали Ізмаїла Срезневського, «Запорожская старина», що зібрані протягом семи років, а також матеріали, що їх надавали члени «харківського» гуртка романтиків, які згуртувалися довкола Харківського університету, що мав у той час славу осередку культурно-духовного відродження.

Харківські романтики (П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка, А. Метлинський, І. Срезневський,

М. Костомаров, О. Євєцький) у 30—40-х рр. XIX ст. активно працювали на ниві «національної історії та народної творчості». 1831 р. І. Срезневський разом з І. Розковшенком видали у Харкові «Український альманах». У 1833 р. у Харкові вийшов перший том «Запорожської старини». Перша частина «Запорожської старини», вийшла трьома випусками. Перший випуск складався з двох розділів: «Пісні» і «Думи» та «Заміток до них. У першому розділі було опубліковано 12 пісень: 1) «Надгробна пісня Свірговському», 2) «Друга надгробна пісня Свірговському»; 3) «Вбивство Серпяги»; 4) «Надгробна пісня Серпяги»; 5) «Спалення Могилева»; 6) «Вбивство Наливайка»; 7) «Відступник Тетеренко»; 8) «Вбивство Тетеренка»; 9) «Подвиги Лободи»; 10) «Похід Сагайдачного»; 11) «Подвиги Сави Чалого»; 12) «Надгробна пісня Чураю». У другому розділі було опубліковано тексти шести дум: «Дари Баторія», «Смерть Богданка», «Татарський похід Серпяги», «Битва Чигиринська», «Смерть Федора Безродного», «Втеча трьох братів із Азова», «Похід на Поляків». Багато інформації про те, де, хто доставив тексти, у котрій місцевості вони зафіксовані черпаємо із «Заміток» до пісень і дум. Стосовно приміток до пісень, то І. Срезневський зауважив, що пісні переважно списані ним «зі слів бандуриста» (на жаль, не вказано ні імен, ні віку інформантів). Частина матеріалів йому доставили І.В. Розковшенко, Г. Дячков, І. Лисавецький, О.С. Євєцький, деякі зі збірника М. Максимовича (1827). Були у розпорядженні І. Срезневського і варіанти деяких пісень («Подвиги Сави Чалого» — у чотирьох варіантах. Сам учений зізнався про об'єднання їх усіх в один текст: «Маю під руками чотири списки цієї пісні: один доставив О.С. Євєцький; другий вміщений у збірнику «Малоросійських пісень» М. Максимовича (с. 33—37), два останніх зробив я зі слів бандуристів. Кожен з них (варіантів. — Л. Я.) був не повний, і тому я вирішив з'єднати ці списки в один. Думаю, що не погіршив проти істини» [3, с. 119].

Стосовно «Заміток» до дум, то переважна більшість їх зафіксована самим ученим «зі слів бандуристів», деякі тексти взяті зі збірника М. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песней» та «Українського Альманаху». Тексти дум, за твердженням ученого, зафіксовані здебільшого у

Павлоградському повіті Єкатеринославської губернії. У «Замітках», окрім дефініції дум, їхньої прозової форми, учений ставив питання про виникнення дум з народних пісень. Говорячи про самотність українських дум і пісень, учений зазначав, що на це мали великий вплив час, коли це відбувалося, і, безперечно, звичаї народу. У «Передмові» до збірника учений акцентував на компаративістичному зіставленні текстів літописів з текстами дум та історичних пісень з метою з'ясування правдивості історизму у текстах фольклорних творів. Учений виокремлює два типи історії народу — внутрішня і зовнішня. І. Срезневський запропонував свою класифікацію думового епосу і пісень на два роди: 1) власне історичні, що мають предметом розповіді про події і історичних діячів; 2) етнографічні, що заключають пісні похідні, розгульні, сатиричні — думи моральні, релігійні [3, с. 15—16]. Історичні думи учений поділив на два цикли: 1) твори, про історичних осіб і події «до Богдана Хмельницького» («Дари Баторія», «Смерть Богдана», «Татарський похід Серпяги», «Битва Чигиринська»); 2) твори про історичні особи і події «від Богдана Хмельницького» до переселення запорожців у Чорномор'я («Хмельницький і Барабаш», «Похід в Молдавію», «Смерть Хмельницького», «Битва Полтавська»).

Розряд «етнографічних дум» у візії ученого передбачає тексти повчальних та моралізаторських дум, що слугували початком студіювання звичаїв і побуту української нації. Б. Кирдан високо оцінив класифікацію матеріалів І. Срезневського, зазначивши, що він (І. Срезневський. — Л. Я.) застосував класифікацію, котрої дотримуються і багато сучасних дослідників українського фольклору (тільки етнографічні думи вони називають «соціально-побутовими» [4, с. 89].

Даючи дефініцію думи як жанру, І. Срезневський важливого значення надавав показові у них «епізму», «широти» відтворення історичних подій. Не брав до уваги специфіку форми дум, бо друкував тексти прозою. «Дума — не пісня, зазначав учений, хоч її співають під звуки бандури; рими в думі — не необхідність, а тільки розкіш, що служить для прикраси виразів та більшої плавності й милозвучності мови. Чим більше рим, чим чистіші рими, тим кращий стиль думи: так вимагає народний смак, таке правило народної піітики» [11, с. 127—128]. І. Срезневський

акцентував на відображенні у думках естетичних смаків народу, його уподобань, думок, почуттів.

У 1833 р. І. Срезневський опублікував другий випуск «Запорожської старини», в 1834 — третій. Друга частина «Запорожської старини» була опублікована в 1834, 1835, 1838 рр. Другий і третій випуски «Запорожської старини» самотійністю не відзначалися, це радше були пояснення до дум і пісень, що були надруковані у першій книзі. Окрім того, у цих випусках учений подав свої переклади пісень і дум відповідно до оригіналів, що були надруковані у першому випуску. Б. Кирдан загалом високо оцінив переклади дум і пісень, однак вказав на деякі «неточності» [4, с. 91].

У першому випуску другої частини «Запорожської старини» надруковані українські думи і пісні, однак тут вони уже не були класифіковані на самотійні групи, як це було зроблено у першому випуску. Структура першого випуску «Запорожської старини» другої частини була такою: 1) «Хмельницький і Барабаш»; 2) «Битва на Жовтих водах» 3, 4, 5) «Морозенко»; 6, 7) «Похід під Пиляву»; 8) «Битва слуцька»; 9) пропуск; 10) «Похід у Молдавію»; 11) «Ясси»; 12) «Взяття Бендер»; 13, 14) «Битва жванецька»; 15, 16) «Смерть Хмельницького»; 17) «Пугач»; 18, 19) «Пушкар Виговський»; 20, 21) «Юрій Хмельниченко»; 22, 23) «Смерть Морозенка»; 24) «Палій у темниці»; 25) «Палій у Сибірі»; 26) «Гордиєнко»; 27) «Битва полтавська»; 28) «Палій під Полтавою»; 29) «Мазепа»; 30) «Смерть Мазепи». Як бачимо зі змісту текстів, хоч класифікація і відсутня, автор намагався дотримуватися більш-менш «умовно» хронологічного принципу подачі текстів. Замітки, що їх учений запропонував до пісень, теж програють з аналогічним до першого випуску, де автор подав свої роздуми стосовно дефініції думи як жанру, звернув увагу на форму дум, намагався простежити шлях виникнення дум. Як зауважив Б. Кирдан, «Замітки» до цього випуску (I випуск II частини. — Л. Я.) складені більш недбало, ніж до першого» [4, с. 93]. У другому і третьому випусках другої частини «Запорожської старини» І. Срезневський надрукував матеріали літописів і усних народних переказів. Цікавим видався заклик ученого розглядати проблеми, як фольклорні тексти повинні пояснювати літописні матеріали.

Отож, значимість класифікації і систематизації матеріалів у виданнях «Запорожської старини» І. Срезневського мала місце в історії української фольклористики. Учений, якого цікавив передусім жанр героїчного епосу-думи та історичні пісні подав своєїрідну класифікацію цього матеріалу, подав цікаві «Замітки», що є ключем до розуміння багатьох зібраних і опублікованих матеріалів. Окрім того, учений запропонував наукову дефініцію думи, вказав на особливості форми цього жанру, намагався показати як у думках відображений народний світогляд, мораль, побут. На думку дослідниці І. Матяш, «новий погляд на кобзарів як козацьких військових співців, що складали свої пісні під час походів і битв, та спроба обґрунтованої класифікації дум робили розвідки І. Срезневського помітним явищем історіографії фольклористики» [8, с. 69].

Цікавою новинкою з огляду на порушення проблем класифікації матеріалів була стаття І. Срезневського «Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И.И. Снегирёву» (1834). Учений запропонував поділити словесність на два роди: 1. Народні перекази. 2. Твори більш-менш учених письменників [11, с. 136]. Безперечно, в основі класифікації розподіл на дві категорії словесного мистецтва — усного і писаного. У свою чергу, І. Срезневський запропонував розподілити твори української усної словесності на такі жанрові одиниці: 1. Думи і пісні. 2. Казки. 3. Похвалки. 4. Прислів'я і приказки. 5. Загадки. 6. Заговори [11, с. 136].

Науково-виваженою і доволі вичерпною є класифікація українських дум і пісень, що її запропонував І. Срезневський. Так весь матеріал учений поділяв на шість розрядів: 1. Міфічні; 2. Билинні; 3. Морально-повчальні; 4. Воєнні; 5. Анакреонтичні (жіноцькі); 6. Гумористичні, гульові.

Учений дає коротку характеристику кожному розряду. Так, на його думку, міфічні є дуже давніми за походженням, у них збереглися залишки міфічного мислення наших предків, вони є продовженням міфологічних казок. Билинні думи і пісні учений розділив на два види: 1) героями цих дум і пісень виступають гетьмани і їхні сподвижники; 2) друга частина билинних пісень (він називає їх думками), бо герої цих творів не виступають історичними особами. У розряд морально-повчальних потрапляють твори, у яких наявний синтез «релігійно-міфічної

розповіді» з «мораллю». Воєнні учений теж розподіляє на козацькі і гайдамацькі. Пісні анакреонтичні виконують переважно жінки (тому учений називає їх жіноцькими) на вечорницях, досвітках, під час роботи. А от пісні гумористичні, гульбові у візії вченого мають негативне емоційне навантаження. Як видно із класифікації, автор чи не вперше в історії української фольклористики, окрім дум і пісень, що вже учені розглядали раніше (М. Цертелев, М. Максимович, сам І. Срезневський) розширив «теоретичне поле» для розуміння таких жанрів як: казка, похвалка, прислів'я, приказки, загадки, заговори, що було безперечно «новизною» у проблемах осмислення фольклорної жанрології.

«Дорогоцінними пам'ятниками фантазії, вірувань, розуму» назвав І. Срезневський казки. Зазначивши, що досі в історії української фольклористики немає жодного видання українських казок, учений перший пропонує класифікувати казковий масив таким чином: 1. Міфічні. 2. Билинні, що розподілені на два види: а) про особи і події історичні; б) про особи і події особистого життя. 3. Фантастично-гумористичні [11, с. 144].

Вказавши першим на проблему національної специфіки українських народних казок, учений виокремив типологічні риси, якими казки відрізняються від російських: «таємничість викладу» і «простота вираження». Першим збірником казок, у якому І. Франко намагатиметься окреслити «національний колорит» буде збірка О. Бодяньського «Наські українські казки» (1835). До невеликих за обсягом казок «у роді байок сатиричного змісту» відносив І. Срезневський похвалки. Прислів'я і приказки як жанрові одиниці теж знайшли оригінальне визначення. Беручи до уваги висловлювання Масшака (який окреслював ці жанри як «вічно юна, вічно жива, ходяча філософія народу, зеркало його життя і заповіт старика, що посивів у школі досвіду»), І. Срезневський подає таку класифікацію цим жанрам і ілюструє це рядом прикладів: епічні («Береженого Бог береже»); гумористичні («Через пень колоду валиш»); билинні (виражають думки народу про осіб, народи і події, що цікаві для нього («З Москалем знайся, а камінь у подуси держи»)) [11, с. 147—148]. «Вершиною народного гострого розуму» охарактеризував учений жанр загадок. Звернув увагу І. Срезневський на

жанр замовлянь і навів приклади двох текстів: від укусу змії і головного болю.

Отож, класифікація народнопісенних жанрів, що її запропонував І. Срезневський, відзначається широтою охопленого матеріалу, науково-виваженими дефініціями і глибиною класифікаційних систем. Матеріал доволі чітко і логічно структурований і став гідним для наслідування наступній генерації учених в історії фольклористики. У 1834 р. побачив світ другий збірник М. Максимовича «Украинские народные песни, изданныя Михаилом Максимовичем». Відомо, що учений мав намір видати масштабніше видання, що повинно було вийти у трьох випусках. Друга частина мала вмістити жіночі пісні, третя — «гульбові» і четверта — обрядова пісенність. Задум структури цього видання у дечому був подібний до збірника 1827 р.: важливого значення в обох збірниках набувала публікація жанрів дум та історичних пісень, планувалася публікація обрядової лірики. Різнилися видання тим, що у збірнику 1827 р. друга і третя частини містили сімейно-побутові і ліричні пісні, задум в інших частинах видання 1834 р. передбачав у другій частині публікацію жіночих пісень, а у третій — «гульбових». Така класифікація матеріалів, що її запропонував у передмові до першої частини збірника 1834 р., викликала застереження у Миколи Гоголя, який брав участь у підготовці текстів пісень до друку. Зокрема він робив зауваги такого плану: «невже козацькі не «гульбові» і чи «гульбові» не всі козацькі?» [1, с. 306]. Письменник радив ученому свої схеми розподілу матеріалів. Він пропонував поділити або на два розряди (I — пісні козацькі, жіночі і гульбові; II — обрядові) або на три: (1 — історичні; 2 — всі, що виражають різні відтінки народного духа; 3 — обрядові). Мабуть, логічною, науково систематизованою виглядала друга пропозиція розподілу текстів, що її запропонував М. Гоголь, хоч сам він, як відомо, не був прихильником класифікації матеріалів. На превеликий жаль, це видання не вдалося реалізувати повною мірою, а лише частково, бо було видано лише першу частину. Відомий дослідник Р. Кирчів указав на «широковекторність» такої задумки в історії української фольклористики: «Це перше в українській фольклористиці заявлено таке широкомасштабне видання народних пісень, згрупованих співвідносно, за словами упорядника, з їхнім предметом і без порушення

штучною класифікацією «гармонійного світу живої поезії народу» (М. Максимович). Тексти пісень мали супроводжуватися пояснювальними зауваженнями і примітками. Окремим додатком до видання мали бути тлумачний словник і граматика української мови» [5, с. 49].

М. Максимович у передмові зазначав про велику кількість матеріалів: упродовж семи років у нього назбиралося 2,5 тисячі пісень, і це число, на думку ученого, може збільшитися вдвічі [6, с. III], бо джерело народних скарбів — невичерпне. Учений висловив вдячність за народні матеріали своїм сподвижникам у царині вивчення народнопоетичних скарбів, якими так багата українська пісенність: князю М. Цертелєву, М. Гоголю, І. Срезневському, А. Шпигоцькому, І. Крамаренку, О. Бодянському. Особливо виокремлює учений збірник народних пісень покійного З.Д. Ходаковського, який відзначається «багатством обрядових пісень і особливо великими» [6, с. IV].

Стосовно класифікації матеріалів у збірнику 1834 р., то М. Максимович розподіляє його на три книги: книга I — українські думи; книга II — пісні козацькі «былевые»; книга III — пісні козацькі побутові. Як бачимо, в основі класифікації — жанрово-тематичний розподіл історичної козацької пісенності. У сучасній схемі класифікації ми подавали б ці тексти у розряд «дум» та «історичних пісень». М. Максимович класифікував матеріал дум за хронологічним принципом. Він розташований у такій послідовності: I. Думи про часи козацтва до унії («Про Федора Безродного», «Втеча трьох братів з Азова», «Чорноморська буря» («Олексій Попович»); II. Думи про часи козацтва від повстання проти унії до смерті Богдана («Повстання Наливайка», «Похід на поляків», «Про Хмельницького і Барабаша», «Про похід Хмельницького в Молдавію», «Про смерть Хмельницького»); III. Думи про часи козацтва після Богдана («Про Івася Коновченка», «Про Палія і Мазепу»). У «Додатку» («Прибавлений») надруковані думи: «Від'їзд козака» і «Сум сестри за братом». Своєрідним «путівником» до текстів дум були історичні замітки про осіб і події та роз'яснення географічних назв. Окрім того, учений пропонує розподіл пісень козацьких «былевых» у хронологічному порядку: 1) «былевые» пісні про доунійські часи козащини; 2) «былевые» пісні про часи

козащини від повстання проти унії до смерті Богдана; 3) «былевые» пісні про часи після Богдана до кінця Гетьманщини; 4) «былевые» пісні після Гетьманщини (до кінця XVIII ст.). Такий принцип хронологізації пісень давав змогу читачеві краще зорієнтуватися в історії існування козащини, був своєрідним путівником певної історичної епохи.

Стосовно розташування матеріалів у книзі третій, то тут учений вважав за необхідне згрупувати матеріали відповідно до зображення козацького життя, побуту переважно у чотирьох його видах: військовому, бурлацькому, чумацькому і гайдамацькому [6, с. 136]. Тому і виокремлено пісенність відповідно до цього: військові, бурлацькі, чумацькі, гайдамацькі. За сучасною класифікаційною схемою ми віднесли б їх радше до суспільно-побутової лірики.

Важливим моментом у теоретичному осмисленні жанру була дефініція дум, котру М. Максимович поглибив у порівнянні з визначенням цього жанру у збірнику 1827 р.: «Думи — се співи, що належать виключно бандуристам. Від пісень відрізняються вони характером більш оповідальним або епічним і вільним розміром, зложеним з неозначеної кількості тонічних стоп, хоч часом (завдяки ліричному характерові української поезії) вони переходять у пісню. Тоді приймаються і розмір означений, пісенний. Вірші майже всі римовані. Зміст здебільшого історичний» [6, с. II]. М. Максимович акцентував на тому, щоб брати до уваги як зміст, так і форму, наполягав на історичному підтексті, що зображений у творі.

«Науковою новизною» у справі фіксації текстів української усної словесності можемо назвати роздуми ученого про «програму» записів текстів пісенності, що її висловив у «Передмові» до збірника: доставляти списки пісень у тому самому вигляді, як їх співають у народі; не допускати у текстах змін, пропусків і щось додавати; додавати пояснення про невідомі місця, особи і маловідомі слова; фіксувати тексти під час співу; брати до уваги пісні різних жанрів; особливий акцент ставити на пісенність історичну; звернути увагу на наспів; якнайбільша участь зацікавлених у справі фіксації текстів; спільна праця у справі збору текстів пісенності українців [6, с. VII].

«Програму» для фіксації у такому «обширі» ще не представляв ніхто з попередників М. Максимовича. І якщо були поодинокі «пропозиції» стосовно

проблем фіксації текстів української усної словесності (М. Цертелєв, сам М. Максимович, І. Срезневський), то ця «Програма» відзначається науково-методичним підходом у справі записування текстів народної пісенності. За спостереженням Б. Кирдана, «у 1834 р. М. Максимович вперше виклав справжню програму фіксації пісенних жанрів українського фольклору, котра в багатьох моментах відповідає сучасним вимогам науки» [4, с. 63].

М. Максимович звернув увагу на те, що окрім текстів пісень важливою складовою виступає мелодія. Тому 1834 р., окрім «Украинских народных песен», учений видав у Москві «Голоса украинских песен», де були вміщені 25 текстів, що їх поклав на музику А. Алябєв. Це, мабуть, одне з перших текстово-музичних видань в історії української фольклористики, що, безперечно, започаткувало публікацію матеріалів такого «синтезованого» типу.

1. Гоголь Н.В. Полное собрание починений : в 14 т. / Н.В. Гоголь. — Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1937—1952. — Т. X. — 540 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. — Т. 1 / М. Грушевський ; упоряд. В.В. Яременко ; авт. передм. П.П. Кононенко ; прим. Л.Ф. Дунаєвської. — Київ : Либідь, 1993. — 392 с.
3. Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. — Харьков : В Университетской типографии, 1833. — Часть I. — Кн. I. — 132 с.
4. Кирдан Б. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. / Б. Кирдан. — Москва : Наука, 1974. — 278 с.
5. Кирчів Р.Ф. Маніфест української фольклористики / Р.Ф. Кирчів // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 6. — С. 46—59.
6. Максимович М. Предисловие / М. Максимович // Украинские народные песни, издание М. Максимовичем. Часть первая. — Москва : В Университетской типографии, 1834. — XI. [1], 180 с.
7. Малорусские песни, изданные М. Максимовичем. — Москва : В Типографии Августа Семена, 1827. — 286 с.
8. Матяш І. Студії з думознавства (1818—1931): історіографічний нарис / І. Матяш // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 6. — С. 64—89.
9. Нудьга Г.А. Український поетичний епос. Думи / Г.А. Нудьга. — Київ : Знання, 1971. — Серія 5. — 48 с.

10. Підгорна Л. Думознавча концепція Миколи Костомарова / Л. Підгорна // Українське літературознавство. — 2012. — Вип. 75. — С. 161—168.

11. Срезневский И. Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И.И. Снегирёву / И. Срезневский // Ученые записки МГУ. — 1834. — Ч. VI. — № 4. — С. 134—150.

Liliya Yaremko

GENRE CLASSIFICATION
AND SYSTEMATIZATION OF FOLKLORE
MATERIAL OF THE SECOND HALF
OF THE XIX-th CENTURY (M. CERTELEV,
M. MAKSYMOVYCH, I. SREZNEVSKY)

The article deals with the classification and systematization of folk-song material in the collections of M. Certelev, M. Maksymovych (1827, 1834), I. Sreznevskyy. There are represented scientists' thoughts regarding definitions of duma (epic heroic song), vesnianka (spring song), troitska song, kupalska song (midsummer song), koliadka and shchedrivka (carol). The structure of folklore material in I. Sreznevskyy's «Zaporozhska Staryna» is researched. Some interesting reflections on classification of materials in I. Sreznevskyy's «A view on the heritage of Ukrainian Folklore» (1834) are analyzed. The text song transcribing «program» suggested by M. Maksymovych in the «Preface» to his collection 1834 is observed.

Keywords: classification, duma, koliadka, shchedrivka, systematisation.

Лилия Яремко

ЖАНРОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И
СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНОГО
МАТЕРИАЛА II ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА
(М. ЦЕРТЕЛЕВ, М. МАКСИМОВИЧ,
И. СРЕЗНЕВСКИЙ)

Рассматривается классификация и систематизация народнопесенного материала в сборниках Н. Цертелєва, М. Максимовича (1827, 1834), И. Срезневского. Представлены размышления ученых касательно дефиниции дум, веснянок, троицкой, купальской песенности, колядок и щедривок. Исследована структура фольклорных материалов в «Запорожской старине» И. Срезневского. Проанализировано интересные мысли касательно классификации материалов в статье И. Срезневского «Взгляд на памятники украинской народной словесности» (1834). Приведена «программа» записей текстов песенности, обнародованная М. Максимовичем в «Предисловии» к сборнику 1834 г.

Ключевые слова: дума, классификация, колядка, систематизация, щедровка.